

**Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету**

Мигаль Б. К. Державна допомога трудящому селянству України у відродженні тваринництва (1921 – 1925 роки) // Вісник Харківського університету. – 1974. – № 104: Історія. – Вип. 8. – Харків: Видавниче об'єднання „Вища школа”, видавництво при Харківському державному університету, 1974. – С. 25 – 36.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництво

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський; А. О. Баскакова

ДЕРЖАВНА ДОПОМОГА ТРУДЯЩОМУ СЕЛЯНСТВУ УКРАЇНИ У ВІДРОДЖЕННІ ТВАРИННИЦТВА (1921—1925 РОКИ)

Під час імперіалістичної і промадянської воєн тваринництво України зазнало значних збитків. Трудяще селянство відчувало гостру нестачу робочої худоби, без якої неможливо було обробити землю, одержану в ході революційних аграрних перетворень. Зменшилося в республіці поголів'я великої рогатої худоби, овець, кіз і свиней, за рахунок яких поповнювалися харчові ресурси сільського і міського населення та створювалися фонди сировини для ряду галузей промислового виробництва. В умовах переходу країни до мирного соціалістичного будівництва відродження тваринництва набувало першочергового значення і вимагало постійної уваги з боку партійних і господарських органів.

Боротьбі трудящих селян України за відродження тваринництва у відбудовний період відводиться чимале місце в історичній літературі. Історики насамперед звертаються до питань розвитку тваринництва в колективних господарствах [33; 36; 37; 38; 39; 43; 45; 46]. У ряді праць узагальнюючого характеру наведені підсумкові дані про стан тваринництва та розподіл худоби серед окремих прошарків селянства [32; 34; 36; 41; 43; 46].

Не претендуючи на всебічне висвітлення теми, ми прагнули узагальнити і проаналізувати ті найважливіші заходи, яких вживала Радянська влада з метою забезпечення трудящого селянства України тяговою силою і продуктивною худобою у відбудовний період.

Внаслідок ліквідації поміщицької власності трудяче селянство України мало одержати понад 600 тис. коней і 816 тис. голів великої рогатої худоби [43, с. 14]. Однак розподіл конфіскованих тварин, як і поміщицького реманенту, не завжди здійснювався на основі класових принципів. Неодноразові зміни політичної влади на території республіки у 1918—1920 рр. приводили до перерозподілу і втрат поміщицької худоби. З остаточним утвердженням Радянської влади на Україні частина колишньої поміщицької худоби була передана до радянських спеціалізованих господарств і колективів, а решту розподілили серед селян під контролем органів влади та КНС. Одночасно відповідно до інструкції Всеукрревкому від 5 лютого 1920 р. і спеціального циркуляру Раднаркому УРСР від 24 березня 1920 р. розпочалося вилучення робочої і продуктивної худоби в куркульських господарствах [7, с. 15]. Всього протягом двох років революційних аграрних перетворень тут було конфісковано близько 2 млн. голів коней і великої рогатої худоби [38, с. 94].

У зв'язку з закінченням громадянської війни і початком скорочення збройних сил трудяще селянство одержало вибраківаних коней Червоної Армії. Наприклад, тільки в Київській повіт надійшло в 1920 і на початку 1921 р. 1154 коней [12, ф. Р-353, оп. 1, спр. 244, арк. 14; ф. Р-350, оп. 1, спр. 220, арк. 9, 12].

Конфіскація худоби в поміщицьких і куркульських господарствах дала можливість якоюсь мірою забезпечити бідноту і середняків робочою і продуктивною худобою, що стало однією з основних передумов їх економічного піднесення. У Київській губернії число безкінних селянських господарств з 1916 по 1921 р. зменшилося з 57,3 до 28,9%, а безкорівних — з 45,8 до 13,1% [40, с. 10]. Збільшення пологів'я худоби в бідняцько-середняцькій групі опостерігалось в кожній губернії України. Воно свідчило, що становище трудящого селянства поліпшилося. Диктатура пролетаріату революційними заходами в основному ліквідувала економічні умови експлуатації сільської бідноти куркулем. Але вона не змогла задовольнити потреб всіх безкінних господарств, які в свою чергу не могли ввести в господарський обіг землю, одержану від Радянської влади. Ось чому партійні організації у 1920—1921 рр. рекомендували Радам і комнезамам прикріплювати безкінні господарства на час польових робіт до тих, які мали робочу худобу. Таке прикріплення не передбачало ніякої плати за користування куркульською худобою¹.

У перші роки відбудови народного господарства широку допомогу тягловою силою трудящому селянству надавали підрозділи Червоної Армії. Так, весною 1921 р. тільки в Миколаївській губернії на обробці ланів трудящих селян було використано 6 тисяч червоноармійських коней [19, ф. 28, оп. 1, спр. 1473, арк. 6]. У Полтавській губернії частини Червоної Армії виділили для обробітки ланів сільської бідноти 2 тисячі коней [17, 21/IV 1921 р.; 27/IV 1921 р.]. Допомога Червоної Армії кіньми селянам не припинялася і в наступні роки [19, ф. 28, оп. 1, спр. 458, арк. 11, 15, 16].

Процесові відродження тваринництва, який розпочався після закінчення громадянської війни, важкого удару завдали посуха 1921 р. і викликаний нею голод. Вже з осені 1921 р. відсутність будь-яких кормів зумовила ліквідацію в середняцьких і бідняцьких господарствах півдня України робочої і продуктивної худоби або обмін її на хліб та продукти харчування в районах республіки, які зазнали меншої шкоди від посухи (Лісостеп і Полісся). Отже, під час голодної зими 1921/22 р. частину худоби було втрачено біднотою і середняками. За хліб, фактично за безцінь (2,5 — 3 пуди хліба за коня або корову),

¹ З 1922 р., прикріплюючи зубожілі господарства до заможних, держава встановлювала тверду оплату, розмір якої контролювався Радами, КНС і комітетами взаємодопомоги [20, ф. 35, оп. 1, спр. 5, арк. 114; 22, ф. 1503, оп. 1, спр. 320, арк. 183].

[6, ф. Р—224, оп. 2, спр. 54, арк. 1], куркулям вдалося повернути робочу і продуктивну худобу і, використовуючи приховані запаси кормів, зберегти її до нового врожаю. Скупка куркулями худоби у сільської бідноти в неврожайних губерніях і повітах набула масового характеру, про що говорилося на III з'їзді КНС (15—20 травня 1923 року). В Катеринославській, Запорізькій і Миколаївській губерніях масовий продаж худоби і скупка її куркулями зафіксовані в 42% волостей; у Київській, Подільській, Кременчуцькій і Чернігівській губерніях — у 15% волостей [26, с. 23]. Таким чином, куркульським господарствам вдалося певною мірою відновити ювої економічні переваги на селі [16, с. 18; 29, ф. 17, оп. 31, спр. 90, арк. 8]. Робітничо-селянський уряд Радянської України став на захист економічних інтересів сільської бідноти. На основі постанови ВУЦВК від 8 липня 1922 р. «Про ліквідацію кабальних угод» частину худоби і майна, закладену під заставу і скуплену куркулем в тяжку зиму 1921/22 р., було повернуто попереднім власникам [33, с. 89]. Тільки в Херсонському окрузі ця постанова допомогла визнати недійсними і розторгнути понад 2 тис. кабальних угод сільської бідноти з куркулем [9, с. 326]. У Донецькій губернії, за повідомленням комітетів незаможних селян, постанова ВУЦВКу дозволила бідноті «повернути назад все те, що вона змушена була віддати куркулям в результаті укладання кабальних угод» [19, ф. 1, оп. 7, спр. 370, арк. 2]. Але значна частина худоби залишилася у куркулів.

Рішуче захищаючи інтереси сільської бідноти і середняків, Радянська влада відкинула спробу куркулів повернути втрачену худобу і реманент на основі законів про закріплення землі і майна, введених в дію з переходом країни до непу. Щоб покласти край намаганням глитаїв і підтвердити класові позиції Комуністичної партії та уряду в проведенні аграрної політики, ВУЦВК 10 травня і 2 серпня 1922 р. видав постанови «Про припинення справ, які виникли у зв'язку з розкуркулюванням села» і «Про продовження строків закріплення майна за незаможними селянами, відібраного ними в процесі розкуркулювання села» [41, с. 215]. Весь реманент і худоба, вилучені раніше у куркулів, остаточно закріплювалися за організаціями незаможних селян, окремими господарствами сільської бідноти та колективами.

Комуністична партія і Радянський уряд в 1921—1922 рр. здійснили ряд заходів, щоб зберегти худобу в тих районах, які постраждали від посухи. Насамперед необхідно було врятувати худобу радгоспів, племінних розсадників і колгоспів. Через це організували її відгін з потерпілих районів до північних губерній республіки і розміщення у подібних категоріях господарств. Частково організували відгін індивідуальної худоби та розміщення її у забезпечених фуражем селянських господарствах північних повітів [19, ф. 27, оп. 1, спр. 15, арк. 11; 28, ф. 27;

оп. 2, спр. арк. 78; 6, ф. Р-18, оп. 1, спр. 12, арк. 26]. Господарства Запорізької губернії відправили худобу на зимівлю в дніпровські плавні, де кожному повітові було виділено окремі ділянки для випасу [6, ф. Р-208, оп. 1, спр. 59, арк. 4; спр. 68, арк. 33—34].

Селянським господарствам, які мали племінну худобу, з осені 1921 р. земельні відділи почали видавати фураж. На допомогу прийшла і державна цукрова промисловість. У Полтавській, Харківській губерніях і південних районах Поділля та Київщини діючі цукрові заводи за розпорядженням уряду стали відпускати для годівлі худоби відходи виробництва [28, ф. 27, оп. 2, спр. 91, арк. 93]. Резолюція VI Всеукраїнського з'їзду Рад (17 грудня 1921 р.) «Про зерновий фонд комітетів незаможних селян» давала право місцевим органам влади провадити добровільні позики фуражу у заможних селян для потреб мало-мощних господарств. Держава диктатури пролетаріату зобов'язувалася врахувати одержаний в позику фураж при визначенні податку за 1922 р., якщо потерпілі від посухи господарства не зможуть повернути його [10, 1921, № 10, с. 34; 13, с. 155]. Всі ці заходи, застосовані партією і урядом, забезпечили збереження частини худоби у неврожайних районах республіки. Однак втрати були значними. В Донецькій, Катеринославській, Запорізькій, Миколаївській і Одеській губерніях в 1922 р. проти 1916 р. вони були такими: коней — 56%, великої рогатої худоби — 47,3, овець — 41,2 і свиней 73,9% [28, ф. 27, оп. 3, спр. 582, арк. 33]. В цілому по республіці на весну 1922 р. кількість коней зменшилася на 55%, великої рогатої худоби — на 25%, овець — на 40%. Найбільші втрати спостерігалися у стаді свиней, що скоротилося на 70% [28, ф. 27, оп. 4, спр. 606, арк. 4].

Основним конкретним заходом, який був застосований Радянською владою і сприяв відродженню тваринництва, став державний цільовий кредит трудящому селянству для купівлі худоби¹.

Початок роботі у цій справі поклали рішення VI Всеукраїнського з'їзду Рад. У відповідності з рішеннями з'їзду Наркомзем УРСР розробив план відродження тваринництва у потерпілих від неврожаю районах, який було затверджено травневою 1922 р. сесією ВУЦВКа. Він передбачав до 1 лютого 1923 р. видати селянам Донецької, Катеринославської і Одеської губерній та товариству «Село-допомога» з фондів Державного банку республіки 1545 тис. крб. (в грошових знаках 1923 р.) для купівлі робочих коней [28, ф. 27, оп. 4, спр. 341, арк. 3]. На ці кошти, за неповними даними, селяни придбали 1617 коней.

¹ Величезний вплив на відродження та розвиток скотарства в індивідуальних селянських господарствах мали податкова політика Радянської держави, поступове зниження цін на промислові товари, державна допомога у справі поліпшення рільництва та інші заходи, які потребують самостійного вивчення.

Село-допомога» закупило 294 жеребців-плідників, які були розподілені між радгоспами, колгоспами і сільськогосподарськими кооперативами [28, ф. 27, оп. 3, спр. 377, арк. 78].

На допомогу трудящому селянству України у відродженні тваринництва прийшов братній російський народ. Уряд РРФСР 22 серпня 1922 р. та Рада Праці і Оборони видали розпорядження Державному банкові РРФСР відкрити ссудний кредит неврожайним губерніям України для закупки робочої худоби в центральних районах Російської федерації на суму 120 млн. крб. У перших числах листопада того ж року Держбанк РРФСР асигнував ще 40 млн. крб. українським губерніям для тих же цілей. Вказана сума кредиту у вигляді позичок була видана селянам Донецької (50 млн. крб.), Катеринославської і Одеської губерній (по 47 млн. крб.). Залишки кредитних асигнувань були розподілені серед державних установ, кооперації і радгоспів [28, ф. 27, оп. 3, спр. 377, арк. 78].

Справа кредитування купівлі робочої і продуктивної худоби для потреб селян по лінії Державного банку з часом набула дальшого розвитку. Протягом січня—травня 1923 р. Державний банк республіки виділив Наркомземові кредити на суму 1520 тис. крб. для осудних операцій по закупці племінної і робочої худоби. З цієї суми 560 тис. крб. надходило радгоспам і 960 тис. кооперації для дальшого розподілу серед колгоспів і одноосібних селянських господарств [28, ф. 27, оп. 4, спр. 341, арк. 23; спр. 606, арк. 8].

XII з'їзд РКП(б), що відбувся у квітні 1923 р., звернув увагу партійних організацій та фінансово-господарських органів на необхідність збільшення кредитних сум трудящому селянству та зменшення процентних нарахувань, щоб кредит став доступним основній масі бідняцько-середняцьких господарств [2, с. 699].

Використовуючи свій вплив і керівну роль в кооперації та комітетах селянської взаємодопомоги, партія орієнтує їх на організацію допомоги трудящому селянству в розвитку справи піднесення тваринництва.

Виконуючи рішення з'їзду партії, Радянський уряд через Наркомзем і новоутворений на пайовий капітал «Укрсільбанк» та його місцеві філії різко збільшили видатки селянству на відродження тваринництва. Протягом жовтня 1923 — липня 1924 р. «Укрсільбанк» відпустив трудящому селянству для купівлі робочої худоби 1 млн. 163 тис. крб. і племінної — 154 тис. крб. [30, с. 106]. У кінці 1924 р. в зв'язку з неврожаєм у ряді районів республіки Радянська держава збільшила розмір допомоги трудящим селянам. Щоб попередити втрати худоби біднотою і не допустити збагачення куркульського прошарку, уряд УРСР виділив для контрактацій продуктивної і робочої худоби 3 млн. крб. [28, ф. 1, оп. 2, спр. 2683, арк. 64]. Весною 1925 р. «Укрсільбанк» видав трудящому селянству для при-

дбання робочої худоби 2 млн. крб., племінної худоби 275 тис. крб. і на розвиток молочного господарства і тваринництва ще 400 тис. крб. [14, с. 78—79]. У 1925/26 р. для збирання робочої худоби селянство республіки одержало чергові кредити «Укрсільбанк» 2 млн. крб., з них 1 млн. становили довготермінові кредити [4, с. 69].

Контроль за справедливим і своєчасним розподілом кредитів серед селянства здійснювали партійні осередки села і КНС. У Харківській губернії восени 1924 р. для розвитку скотарства селяни дістали через кредитні товариства 436 940 крб. Сільський бідноті надійшло 53% цієї суми, середнякам — 30%, і заможним — 3% [29, ф. 17, оп. 31, спр. 110, арк. 64]. У межах республіки трьохмільйонний кредит восени 1924 р. одержали 65% — сільська біднота, 30% — середняцькі і 4% — заможні господарства [3, с. 14].

Здебільшого кредити надавалися бідняцько-середняцьким масам для закупки робочої і продуктивної худоби. У ряді випадків держава і кооперація змушені були стати на шлях кредитування найму робочої худоби. З допомогою цього заходу передбачалося вирвати сільську бідноту і безкінних середняків з-під куркульського впливу і зберегти у сфері економічного впливу Радянської держави. Кредит для найму худоби надавався з такого розрахунку: 5 крб. за обробіток 1 дес. посіву. Строк оплати дорівнював шести місяцям і кінчався найчастіше після одержання нового врожаю [24, 1924, № 14—15, с. 39]. Ці положення робило кредит доступним для основної маси малих посівних груп селянства. Кредити на оплату найму робочої худоби досягли значних розмірів. Так, сільбанк Катеринославської губернії з цією метою виділив безреманентним господарствам в період осінньої посівної кампанії 1925 р. 101 тис. крб., що становило 10% всіх кредитів за рік [29, ф. 17, оп. 16, спр. 146, арк. 95]. У Сумському окрузі в січні—березні 1925 р. безкінні господарства, котрі потребували найму тяглової сили, по ліній сільськогосподарського кредиту одержали 20 тис. крб. [29, ф. 17, оп. 16, спр. 1563, арк. 292].

Державна допомога в 1924—1925 рр. дозволила трудящому селянству зберегти десятки тисяч голів робочої худоби і тим самим уникнути розорення та куркульської кабали.

Радянський уряд приділяв у відбудовний період велику увагу поліпшенню тварин як робочої, так і продуктивної худоби. У справі організації збуту і переробки продуктів скотарства, а також поширенню знань серед селян з питань зоотехніки і зооветеринарії. Держава взяла на себе зобов'язання допомогти трудящому селянству в боротьбі з епідемічними захворюваннями тварин та проведенні профілактичних заходів. На розв'язання всіх цих завдань радянські установи та організації трудящих націливі XII з'їзд РКП(б).

Початок поліпшенню порід худоби було покладено в період конфіскації її у поміщиків та куркулів. Як уже говорилося, кращі екземпляри робочих і продуктивних тварин Ради і КНС передавали на так звані опірні і злучні пункти, які повсюдно створювали земельні відділи Рад та кооперація, а пізніше вони стали виникати в радгоспах і колгоспах в міру господарського зміцнення останніх. За неповними даними, на початок 1922 р. на Україні діяло 618 злучних пунктів, які мали 938 жеребців, 698 бугаїв, 262 хряків, 219 баранів [28, ф. 27, оп. 3, спр. 377, арк. 45].

На допомогу Україні в справі відродження племінного тваринництва прийшов уряд Російської федерації. Влітку 1923 р. він надіслав 102 племінних коней, 107 свиней. Більшість цієї худоби за розпорядженням НКЗС потрапила до племінних розсадників, злучних пунктів і до кінних заводів [28, ф. 27, оп. 4, спр. 606, арк. 6—8].

Розсадниками поліпшених порід худоби стали у відбудовний період кінні заводи і племрадгоспи, які постачали плідників на опірні та злучні пункти земорганів, кооперації, радгоспів і колгоспів. У 1923 р. республіка мала 8 державних племгоспів і 7 державних кінних заводів [28, ф. 27, оп. 4, спр. 606, арк. 4]. Одним з кращих у республіці був Полтавський державний кінний завод. Беззмінний керівник його О. Ф. Максимович у 1924 р. за відмінну працю був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора [23, 1925, № 14, с. 2].

За використання племінних плідників злучні і опірні пункти стягали невелику плату. Власникам худоби з числа сільської бідноти надавалися значні пільги в оплаті. Колективні господарства згідно з постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 23 січня 1925 р. «Про додаткові пільги незаможному селянству» дістали право першочергового користування племінною худобою опірних і злучних пунктів [28, ф. 27, оп. 5, спр. 11, арк. 125]. З року в рік мережа таких пунктів у республіці зростала. На кінець відбудовного періоду їх було вже на Україні близько 4 тис. [28, ф. 27, оп. 4, спр. 606, арк. 7, 13, 49].

У кінці відбудовного періоду в республіці з'явилися перші державні пункти по штучному заплідненню тварин [28, ф. 1, оп. 2, спр. 3937, арк. 99]. Поступово розширювалася і ветеринарна допомога трудящому селянству. Вже у 1923/24 р. уряд Радянської України відпустив для цієї мети 403 257 крб. Наступного року обсяг допомоги зріс більше, ніж у два рази, і досяг 901 146 крб. [28, ф. 27, оп. 6, спр. 64, арк. 29]. Ці кошти використовувалися в основному для боротьби з епідемічними захворюваннями тварин в індивідуальних селянських господарствах та для профілактики з метою попередження хвороб. Члени КНС і колективи одержували ветеринарну допомогу і ліки для тварин безплатно [12, ф. Р-353, оп. 1, спр. 224, арк. 12]. В кінці відбудовного періоду на території республіки діяло

706 ветеринарних дільниць, що стали центрами боротьби з епідемічними захворюваннями тварин. На цих дільницях працювали 970 ветеринарних лікарів та їх помічників [21, с. 133].

Героїчні трудові зусилля селян, поєднані з різносторонньою допомогою держави, привели до поступового відродження тваринництва в республіці. На 1925 р. поголів'я худоби кількісно перевершило 1916 рік (див. табл. 1).

Таблиця 1

Розвиток тваринництва УРСР, млн. голів [41, 230; 38, 93; 11, 139; 8, 89; 20 ф. 27, оп. 2, спр. 363, арк. 47]

Худоба	Роки					
	1916	1920	1921	1923	1924	1925
Коні	5,4	4,8	4,5	3,7	3,9	4,1
в тому числі робочі	4,5	4,1	3,5	3,1	3,2	3,3
Велика рогата худоба	7,6	8,1	7,5	7,4	8,4	8,1
Воли	0,7	0,9	—	0,8	0,7	0,6
Корови	3,1	—	2,9	3,7	3,7	3,9
Свині	4,6	6,2	4,7	2,3	4,4	3,8
Вівці і кози	6,3	6,4	5,8	8,3	9,2	9,6
Всього	23,9	25,5	22,5	21,7	25,9	25,6

Як бачимо, приріст худоби відбувся за рахунок корів, овець і кіз. До рівня 1916 р. наближалось поголів'я коней і свиней. Збільшення стада корів свідчило про поступове зростання високоефективного тваринництва. Найбільших успіхів досягнуто у зростанні поголів'я овець і кіз, тобто тих порід худоби, продукти яких діставали збут всередині селянського господарства.

Зростання продуктивного тваринництва вимагало організації збуту його продукції. Ідучи назустріч селянам, Радянський уряд через кооперацію збільшив закупку свиней і продаж їх за кордон. Одночасно на Україні розпочалося будівництво підприємств по переробці продуктів тваринництва. У 1924 р. в Полтаві було збудовано першу на Україні беконну фабрику, яка щорічно переробляла до 120 тис. свиней. У лютому 1926 р. почала діяти друга беконна фабрика — кременчуцька з річною потужністю 50—60 тис. свиней [5, с. 42].

Значно розширилася мережа боєнь і холодильників. У 1925 р. на території республіки працювало 280 підприємств для забою худоби і зберігання продуктів тваринництва і 74 м'ясні майданчики [21, 134].

Кількісне зростання продуктивної худоби потребувало споживання і молочарських заводів. На кінець відбудовного періоду в республіці діяло 530 підприємств по переробці молока

[28, ф. 348, оп. 1, опр. 168, арк. 82].

Однак піднесення тваринництва в умовах малоземелля і постійного дроблення господарств не базувалося на міцній основі. Здебільшого худоба в селянських господарствах утримувалася за рахунок толоки, а не кормових культур. Кількість худоби протягом року змінювалася. Особливо це стосується неврожайних років, коли через відсутність кормів селяни змушені були ліквідувати частину робочої і продуктивної худоби. Постійне дроблення наділів, поява десятків тисяч нових господарств теж не сприяли піднесенню тваринництва і в кількісному, і в якісному відношенні. Новоутворені господарства здебільшого не могли забезпечити себе необхідною робочою і продуктивною худобою. Нерентабельними були також малопосівні господарства. Отже, незважаючи на абсолютне кількісне зростання худоби, процент безтяглових господарств на Україні був досить високим. У 1925 р. в основних природно-географічних районах республіки селянських господарств без робочої худоби нараховувалося: на Правобережжі — 59 %, Лівобережжі — 41,1 %, у степовій зоні — 44,8 % [11, с. 139].

Таблиця 2

Забезпеченість селянських господарств робочою худобою на Україні (кількість господарств дається в процентах) [8, XXV; 32, 156]

Господарства	1916 р., тільки селянські господарства	1923 р.	1924 р.	1925 р.
без робочої худоби	4,3	45,5	45,7	44,67
з 1 головою робочої худоби . .	11,9	30,69	32,2	30,68
з 2 головами	32,0	20,19	19,29	21,29
з 3 головами	4,6	2,02	1,82	2,07
з 4 і більше головами	52	1,03	0,9	1,29

Табл. 2 свідчить, що у відбудовний період кількість господарств, не забезпечених робочою худобою, повільно зменшувалася. Більш цінними є дані про забезпечення робочою худобою селянських господарств за посівними групами. Тут яскраво проступає класове розшарування на селі. Серед господарств, що мали до 3 дес., таких, де не було худоби, нараховувалося 83,8 %. У групі з посівом від 3 до 6 дес. їх було 50,3 %; з посівом від 6 до 9 дес. — 30 %; від 9 і більше десятин — 13 % [25, с. 5]. Отже, найкраща забезпеченість робочою худобою спостерігалась у багатопосівній групі (від 9 і більше десятин). До 13 % багатопосівних господарств, котрі не мали робочої худоби, насамперед слід віднести колишніх безземельних і малоземельних селян, що дістали землю в ході революції. Такі господарства змушені були здавати свої наділи в оренду куркулям. За підра-

хунками А. Гайстера, 5,2% куркульських господарств України у 1926 р. володіли 8,7% голів робочої худоби [32, с. 81].

Треба було негайно знайти вихід з такого становища, забезпечивши інтереси трудящих мас. Трудність полягала в тому, що малоземельні селянські господарства в силу економічних умов не могли стати власниками необхідної худоби і реманенту. До того ж і забезпечення їх робочою худобою та реманентом з економічної точки зору не було раціональним заходом. В. І. Ленін вказував, що вигідним може бути утримання коней у дрібнотоварному господарстві з посівною площею 7—10 десятин [див. 1, т. 15, с. 91]¹. Нераціональним було також і розпорошення державних коштів у вигляді кредитів і позик серед мільйонів селянських господарств. До того ж, незначні суми кредитів на кожне окреме господарство не могли привести до забезпечення всіх потребуючих необхідним мінімумом робочої і продуктивної худоби. Розпорошення коштів і засобів виробництва серед дрібних селянських господарств не сприяло піднесенню їх економіки, не давало можливості раціонально використати наявну худобу. Всі ці фактори, пов'язані з відставанням тваринництва, гальмували, як було відзначено на III з'їзді Рад СРСР (травень 1925 р.), дальший розвиток сільського господарства [27, с. 85].

У 1925 р. на Україні розпочалося створення спеціалізованих кооперативних скотарсько-молочарських товариств. Вони об'єднували власників продуктивної худоби з метою організації збуту продуктів тваринництва та поліпшення порід селянської худоби. До середини 1925 р. на Україні нараховувалося 158 скотарсько-молочарських товариств [11, с. 243]: У наступні роки кількість їх невпинно збільшувалася, досягши на жовтень 1928 р. 1785 об'єднань [4, с. 149]. Скотарсько-молочарські товариства відіграли помітну роль у справі розвитку скотарства та підготовці трудящого селянства до колективного господарювання.

Таким чином, державна допомога трудящому селянству у відродженні тваринництва виявлялася у найрізноманітніших формах і була спрямована на забезпечення необхідною для ведення господарства робочою і продуктивною худобою. Надаючи допомогу трудящому селянству на основі класових принципів, Радянський уряд пов'язував економіку дрібнотоварного виробництва з економікою соціалістичного укладу і тим самим діставав можливість впливати на дальший розвиток індивідуальних господарств. Значна частина кредитів, виділених держа-

¹ Матеріали обстежень, проведених Наркомземом УРСР і органами статистичного управління республіки, показують, що у всіх природно-географічних районах в роки відбудовного періоду селянські господарства з посівом до 6 дес. вирощували культури споживного типу. Овес, пшеницю і ячмінь сіяли господарства, які мали понад 6 дес. Саме вони і були власниками більшості робочої і продуктивної худоби.

вою, сприяла розвитку тваринництва в радянських господарствах і колективах. Враховуючи їх зростаючу міць, уряд цілком об'єктивно розраховував на те, що ці господарства допоможуть трудящому селянству збільшити кількісно і якісно стадо робочої і продуктивної худоби і стануть взірцем для індивідуальних господарств у справі колективного використання тяглової сили.

Керуючись ленінським кооперативним планом, Комуністична партія і Радянський уряд спрямували зусилля селянської бідноти і середняків на піднесення тваринництва шляхом кооперування. Саме кооперація і колектив дозволяли правильно розв'язати це питання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Твори, т. 115, 462 с.
2. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. І. К., 1954, 781 с.
3. Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет. Сесія 4-та VIII скликання. Харків, 1925, 53 с.
4. Два роки роботи Уряду УРСР. Матеріали до звіту Уряду XI з'їздові Рад. Харків, 1929, 228 с.
5. X Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. 6—13 квітня 1927 р. Бюлетень 8. Харків, 1927, 116 с.
6. Запорізький обласний державний архів.
7. Збірник декретів, інструкцій та наказів по Народному Комісаріатові земельних справ. Харків, 1920, 78 с.
8. Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. Рік перший. Харків, 1929, 163 с.
9. З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині. Збірник документів і матеріалів, вип. 1. Херсон, 1957, 909 с.
10. Ж. «Известия ЦК КП(б)У» — орган ЦК КП(б)У, 1921, № 10, с. 34—35.
11. Календар-довідник на 1926 р. районного статистика-кореспондента ЦСУ УРСР. Харків, 1925, 375 с.
12. Київський обласний державний архів.
13. Комітети незаможних селян України. Збірник документів і матеріалів. К., 1968, 639 с.
14. Компартия и село. Материалы к широкому крестьянским конференциям. Харьков, 1925, 80 с.
15. Ж. «Комуніст» — орган ЦК КП(б)У.
16. Материалы к докладу НКЗС на II сессии ВУЦИКа. Состояние и перспективы сельского хозяйства Украины в 1922/23 году и основные задачи его восстановления. Харьков, 1924, 38 с.
17. Газ. «Незаможный селянин» — орган Полтавського губкому КП(б)У, 1920, 21 квітня.
18. Партійний архів Запорізького обкому КП України.
19. Партійний архів Інституту історії партії при ЦК КП України.
20. Партійний архів Полтавського обкому КП України.
21. План мероприятий по сельскому хозяйству Украины на 1925/26 год. Харьков, 1925, 250 с.
22. Полтавський обласний державний архів.
23. Ж. «Полтавський селянин» — орган Полтавської сільськогосподарської дослідної станції, 1925, № 14, с. 1—2.
24. Ж. «Радянський селянин» — орган НКЗС УРСР, 1924, № 14—15, с. 39—41.
25. Статистические данные о КНС. (По данным обследования КНС ЦК КП(б)У в июне 1925 г. по данным ЦСУ). Харьков, 1925, 63 с.

26. Стенографічний звіт III Всеукраїнського з'їзду комітетів незаможних селян (15—20 травня 1923 р.). Харків, 1923, 269 с.
27. Съезды Советов СССР, союзных и автономных советских социалистических республик. Сборник документов в трех томах. 1917—1936 гг., т. 1. М., 1959, 236 с.
28. Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР.
29. Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.
30. Четвертий з'їзд незаможних селян України. Харків, 1924, 244 с.
31. Березовчук М. Д. Комнезами України в боротьбі за соціалізм (1920—1933 рр.). К., 1965, 123 с.
32. Гайстер А. Расслоение деревни. М.—Л., 1928, 141 с.
33. Ганжа И. Ф., Слинко И. И., Шостак П. В. Украинское село на пути к социализму. — В сб. «Очерки истории коллективизации сельского хозяйства в союзных республиках». М., 1963, с. 158—191.
34. Гуревич М. Б. Питання сучасного селянського господарства України. Харків, 1927, 58 с.
35. Данилов В. П. Основные итоги и направления изучения советского крестьянства. — В кн. «Проблемы аграрной истории советского общества. Материалы научной конференции 9—12 июня 1969 г.». М., 1971, с. 28—64.
36. Данилов В. П. Социально-экономические отношения в советской деревне накануне коллективизации. — «Исторические записки», т. 55, 1956, с. 90—128.
37. Денисовець П. М. Колгоспне будівництво на Україні в 1921—1925 рр. Харків, 1969, 154 с.
38. Історія селянства Української РСР, т. II. К., 1967, 534 с.
39. Історія Української РСР, т. II, К., 1967, 899 с.
40. Каган С. Аграрная революция на Киевщине. К вопросу о социальных и политических процессах на селе. К., 1923, 69 с.
41. Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР. М., 1956, 555 с.
42. Поляков Ю. А. Переход к нэпу и советское крестьянство. М., 1967, 511 с.
43. Соціалістична перебудова і розвиток сільського господарства Української РСР, т. I (1917—1937 рр.). К., 1967, 511 с.
44. Трапезников С. П. Ленинизм и аграрно-крестьянский вопрос. т. 1. М., 1967, 366 с.
45. Чмыга А. Ф. Очерки по истории колхозного движения на Украине (1921—1925 гг.). М., 1959, 224 с.
46. Шульга З. П. Підготовка суцільної колективізації на Україні. К., 1960, 151 с.

Ю. Г. Литвиненко

УТВОРЕННЯ ПЕРШИХ КОМУНІСТИЧНИХ ГУРТКІВ В ІНДІЇ

Велика Жовтнева соціалістична революція викликала піднесення національно-визвольного руху в країнах Азії. Це характерно і для Індії 1918—1923 років.

Однією з особливостей цього піднесення було утворення і поступове зміцнення лівого крила в національно-визвольному русі, частина представників якого поступово наближалася до сприйняття марксистсько-ленінської теорії.